

Victor Hugo

De Lachende Man

Uit het Frans vertaald door Tatjana Daan

PAPIEREN TIJGER

Deze uitgave kwam tot stand met steun van het Nederlands Letterenfonds, het Franse Ministerie van Buitenlandse Zaken, het Institut Francais des Pays-Bas en de BNP Paribas.

De voetnoten zijn van de auteur, de eindnoten van de vertaler.

Vormgeving omslag: Koen Holleboom
Boekverzorging: Zefier Tekstverwerking

© 2013 Nederlandse uitgave: Stichting Uitgeverij Papieren Tijger
© 2013 Nederlandse vertaling: Tatjana Daan
ISBN 978 90 6728 287 1
NUR 302

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopie of andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

www.papierentijger.org
info@papierentijger.org

Inhoud

Voorwoord	9
Eerste deel De zee en de nacht	11
<i>Twee inleidende hoofdstukken</i>	<i>13</i>
I Ursus	13
II De comprachicos	33
<i>Eerste boek De nacht, minder duister dan de mens</i>	<i>47</i>
I De zuidpunt van Portland	47
II Verlating	53
III Eenzaamheid	56
IV Vragen	61
V Door de mens geschapen boom	63
VI Strijd tussen de dood en de nacht	67
VII De noordpunt van Portland	73
<i>Tweede boek De boeker op zee</i>	<i>79</i>
I Wetten buiten de mens	79
II De silhouetten uit het begin krijgen vaste vorm	82
III Verontruste mensen op een onrustige zee	86
IV Een ongewone wolk verschijnt ten tonele	90
V Hardquanonne	99
VI Ze wanen zich geholpen	101
VII Heilige vrees	103
VIII <i>Nix et nox</i>	106
IX Aan de woeste zee toevertrouwde taak	109
X De storm is een grote bruut	110
XI De Casquets	114
XII Lijf-aan-lijfgevecht met de klip	116
XIII Oog in oog met de duisternis	119
XIV Ortac	120
XV <i>Portentosum mare</i>	122
XVI Plotselinge mildheid van het ondoorgrondelijke	127
XVII Laatste redmiddel	129
XVIII Ultiem redmiddel	132

<i>Derde Boek</i>	<i>Het kind in de duisternis</i>	141
I	Chesil	141
II	Wat sneeuw aanricht	146
III	Elke lijdensweg wordt zwaarder door een last	150
IV	Een andere vorm van verlatenheid	154
V	De misantropie haalt zijn streken uit	159
VI	Het ontwaken	172
Tweede deel	Op bevel van de koning	177
<i>Eerste boek</i>	<i>Eeuwige aanwezigheid van het verleden; de mens herhaalt zich</i>	179
I	Lord Clancharlie	179
II	Lord David Dirry-Moir	190
III	Hertogin Josiana	196
IV	<i>Magister elegantarium</i>	205
V	Koningin Anna	212
VI	Barkilphedro	220
VII	Barkilphedro breekt door	225
VIII	<i>Inferi</i>	230
IX	Haat is even sterk als liefde	232
X	Vlammen die je zou zien als de mens doorzichtig was	239
XI	Barkilphedro ligt in hinderlaag	246
XII	Schotland, Ierland en Engeland	251
<i>Tweede boek</i>	<i>Gwynplaine en Dea</i>	261
I	Waarin we het gezicht zien van degene van wie we vooralsnog alleen de daden zagen	261
II	Dea	266
III	<i>Oculos non habet, et videt</i>	268
IV	Voor elkaar bestemde geliefden	270
V	Het blauw in het zwart	273
VI	Ursus de leraar, en Ursus de voogd	277
VII	De blindheid geeft lessen in helderziendheid	280
VIII	Niet alleen geluk, maar ook welvaart	283
IX	Fratsen die mensen zonder smaak poëzie noemen	289
X	Kijk van een buitenstaander op dingen en mensen	294

XI	Gwynplaine heeft het morele gelijk, Ursus het feitelijke	299
XII	Ursus de dichter sleept Ursus de filosoof mee	307
<i>Derde boek Begin van de barst</i>		311
I	De Tadcaster Inn	311
II	Welsprekendheid onder de blote hemel	314
III	Waarin de passant weer verschijnt	319
IV	Tegenstellingen verbroederen zich in haat	324
V	De wapentake	328
VI	De muis door de katten verhoord	332
VII	Welke redenen kan een goudstuk hebben zich bij kopergeld te voegen?	340
VIII	Vergiftigingsverschijnselen	346
IX	<i>Abyssus abyssum vocat</i>	350
<i>Vierde boek De folterkelder</i>		361
I	De verzoeking van de heilige Gwynplaine	361
II	Van het aangename naar het bittere	368
III	<i>Lex, rex, fex</i>	375
IV	Ursus bespioneert de politie	377
V	Grimmig oord	382
VI	De vroegere pruikendragers van de wet	384
VII	Huivering	387
VIII	Zuchten	389
<i>Vijfde boek Zee en lot worden woelig onder dezelfde luchtstroom</i>		403
I	De duurzaamheid van brekbare dingen	403
II	Wat rondzwerft kiest niet de verkeerde weg	413
III	Geen mens gaat plotseling van Siberië naar Senegal zonder het bewustzijn te verliezen (Humboldt)	424
IV	Betovering	426
V	We denken ons te herinneren, we vergeten	432
<i>Zesde boek Verschillende gezichten van Ursus</i>		441
I	Wat de misantroop zegt	441
II	Wat hij doet	444

III	Verwickelingen	456
IV	<i>Moenibus surdis campana muta</i>	459
V	De staatsraison werkt in het klein als in het groot	464
<i>Zevende boek De titanide</i>		475
I	Ontwaken	475
II	Gelijkenis tussen een paleis en een bos	478
III	Eva	481
IV	Satan	489
V	Ze herkennen elkaar, maar kennen elkaar niet	500
<i>Achtste boek Het parlamentsgebouw en zijn omgeving</i>		505
I	Ontleding van verheven zaken	505
II	Onpartijdigheid	518
III	De zaal van toen	526
IV	De lords van toen	531
V	Verheven conversaties	536
VI	Het hoge en het lage	544
VII	Mensen gaan erger tekeer dan zeestormen	548
VIII	Zou een goede broer zijn als hij geen goede zoon was	564
<i>Negende boek In puin</i>		571
I	Wie hoog klimt kan diep vallen	571
II	Residu	575
<i>Slot De zee en de nacht</i>		593
I	Een waakhond kan een beschermengel zijn	593
II	Barkilphedro heeft op de adelaar gericht en de duif getroffen	597
III	Het paradijs op aarde hervonden	604
IV	Nee, daarboven	609
Noten		617

Voorwoord

Aan Engeland is alles superieur, zelfs wat niet goed is, zelfs de oligarchie. Het Engelse patriciaat is een patriciaat in de absolute zin van het woord. Geen feodaliteit die statiger, schrikwekkender en hardnekkiger is. Dat die feodaliteit op zijn tijd zijn nut heeft gehad, valt niet te ontkennen. Het leenheerschap vraagt erom in Engeland te worden bestudeerd, zoals dat andere verschijnsel, het koningschap, in Frankrijk moet worden bestudeerd.

De titel van dit boek zou eigenlijk 'De aristocratie' moeten zijn. Een ander boek, dat hierop zal volgen, kan 'De monarchie' gaan heten. En als het de auteur gegeven is dit werk te voltooien, zullen die twee boeken de opmaat vormen voor nog een derde, dat de titel '1793' zal dragen.¹

Hauteville-House, 1869

Eerste deel
De zee en de nacht

Twee inleidende hoofdstukken

I Ursus

I

Ursus en Homo waren door een hechte vriendschap verbonden. Ursus was een man, Homo een wolf. Hun karakters waren met elkaar gaan stroken. De man had de wolf zijn naam gegeven. Waarschijnlijk had hij ook zijn eigen naam gekozen; zoals hij voor zichzelf 'Ursus' passend had gevonden, vond hij 'Homo' passend voor het dier. De vennootschap van de man en de wolf verleende zijn diensten op markten, parochiefeesten en straathoeken waar passanten te hoop lopen, en bevredigde de alom door het volk gevoelde behoefte om kletspraat aan te horen en wondermiddeltjes te kopen. De volgzame en beleefd onderdanige wolf had succes bij het volk. Het kijken naar getemde dieren heeft iets prettigs. Het schenkt ons grote voldoening de domesti-

catie in al zijn variaties aan ons voorbij te zien trekken. Daarom staan er bij koninklijke defilés zoveel mensen langs de kant.

Ursus en Homo reisden van straathoek naar straathoek, van de pleinen van Aberystwith naar de pleinen van Yeddburg, van streek naar streek, van graafschap naar graafschap, van stad naar stad. Wanneer de ene markt was uitgeput, trokken ze verder naar een andere. Ursus woonde in een hut op wielen die Homo zo goed was overdag voort te trekken en 's nachts te bewaken. Op moeilijke wegen, heuvelopwaarts, wanneer het te modderig werd en de wagensporen te diep waren, gespte de man de riem om zijn borst en trok broederlijk zij aan zij met de wolf. Zo waren ze samen oud geworden. Ze sloegen hun kamp op waar het toevallig uitkwam, op een braakliggend terrein, op een open plek in het bos, op lapjes grond, ingeklemd tussen elkaar kruisende wegen, aan de rand van een gehucht, bij de poorten van stadjes, in markthallen, op promenades, aan de zoom van parken, op kerkpleinen. Wanneer de kar ergens op een marktplein stopte, wanneer de kletstantes verbaasd kwamen aanlopen en nieuwsgierigen een kring vormden, oreerde Ursus en betuigde Homo zijn instemming. Met een centenbakje in zijn bek zamelde Homo beleefd geld in onder de toehoorders. Ze verdienden de kost. De wolf was geletterd, de man ook. De wolf was door de man afgericht of had zichzelf aangeleerd om verschillende wolfse kunsten te doen, die de opbrengst verhoogden. – ‘Ontaard vooral niet tot mens,’ zei zijn vriend tegen hem.

De wolf beet nooit, de man een enkele keer. Althans, bijten was wat Ursus wilde. Ursus was een misantroop, en om zijn misantropie te benadrukken, was hij potsenmaker geworden. Ook om ergens van te leven, want de maag stelt zijn eisen. Daarbij was deze misantropische potsenmaker, om zichzelf te compliceren of te completeren, ook nog heelmeeester. Met heelmeeester zijn alleen kom je niet ver, maar Ursus was daarnaast buikspreker. Je zag hem praten zonder dat zijn mond bewoog. Hij aapte feilloos het accent en de uitspraak na van willekeurig wie; hij imiteerde de stemmen zo goed dat je dacht de personen te horen. In zijn eentje deed hij het geroezemoes van een menigte na, wat hem het recht gaf op de betiteling *engastrimythus*.² Zo noemde hij zich ook. Hij reproduceerde het geluid van allerlei vogels, de tuinlijster, de waterpieper, de veldleeuwrik, die ook ‘zoete lieveke’ wordt genoemd, de beflijster, trekkers allemaal, zoals hij zelf ook was. Zodat hij je kon laten horen wat hij maar wilde: het ene ogenblik een

plein met overal rumoer van mensen, het andere een weide vol die-rengeluiden; nu eens was hij luidruchtig als een menigte, dan weer zachtjes en sereen als de dageraad. Zulke gaven komen overigens meer voor, hoe zeldzaam ze ook zijn. In de vorige eeuw was een zekere Touzel, die de herrie van mensen en dieren door elkaar heen imiteerde, en die alle diereengeluiden nabootste, als dierenpark in dienst bij Buffon.³ Ursus was scherpzinnig, ongerijmd en zonderling, en geneigd tot merkwaardige uiteenzettingen, die wij fabeltjes zouden noemen. Het leek alsof hij er geloof aan hechtte. Die schaamteloosheid maakte deel uit van zijn spot. Hij las de hand van willekeurige voorbijgangers, sloeg op goed geluk boeken open en trok zijn conclusies, voorspelde het lot, verkondigde dat het gevaarlijk is een zwarte merrie tegen te komen en nog gevaarlijker je te horen roepen door iemand die niet weet waarheen je vertrekt wanneer je op het punt staat af te reizen, en hij noemde zichzelf een ‘verkoper van bijgeloof’. Hij zei: ‘Het verschil tussen de aartsbisschop van Canterbury en mij is dat ik er voor uitkom.’ Zodat de terecht verontwaardigde aartsbisschop hem op een dag liet komen; maar de geraffineerde Ursus ontwapende zijne hoogwaardige excellentie met een preek van eigen hand over het kerstfeest waarvan de aartsbisschop zo gecharmeerd was dat hij die uit het hoofd leerde, op de kansel ten beste gaf en publiceerde als betrof het een preek van de aartsbisschop zelf. In ruil daarvoor schonk hij Ursus vergiffenis.

Omdat of hoewel Ursus arts was, maakte hij mensen beter. Hij werkte met kruiden. Hij legde zich toe op de enkelvoudige geneesmiddelen. Hij maakte gebruik van de uitzonderlijke kracht van een hele reeks veronachtzaamde planten, zoals de hazelaar, de witte els, de wollige sneeuwbal, de heggenrank, het sporkehout, de clematis, de wegedoorn. Hij behandelde tering met zonnedauw; hij gebruikte bij gelegenheid de afgeplukte blaadjes van de wolfsmelk, waarvan de onderste een purgeer- en de bovenste een braakmiddel zijn; hij verloste je van je keelpijn door middel van het plantaardige uitgroeiselsel dat ze judasoor noemen; hij wist welke rietsoort het rund genas en welke soort munt het paard; hij was op de hoogte van de weldadige eigenschappen van de alruin die, zoals iedereen weet, tweeslachtig is. Hij had zo zijn recepten. Hij genas brandwonden met salamanderwol, waarvan Nero, naar Plinius beweert, een servet bezat. Ursus beschikte over een retort en een destilleerkolf; hij deed aan transmutatie; hij verkocht pa-

nacees. Er werd over hem verteld dat hij een tijdje opgesloten had gezeten in Bedlam,⁴ ze hadden hem de eer bewezen hem voor een krankzinnige te houden, maar hij was weer vrijgelaten toen ze doorkregen dat hij maar een dichter was. Dat verhaal berustte waarschijnlijk niet op waarheid; over ieder van ons bestaan wel zulke verzinsels.

In werkelijkheid was Ursus een erudiet, een man met een verfijnde smaak, en een oude Latijnse dichter. Hij beheerste twee genres: hij hippocratiseerde en hij pindariseerde. In bombast had hij kunnen concurreren met Rapin en Vida.⁵ Met evenveel succes als Père Bouhours⁶ had hij jezuïetische tragedies kunnen schrijven. Als gevolg van zijn vertrouwdheid met de eerbiedwaardige ritmiek en metriek van de oude Grieken en Romeinen had hij stijlfiguren en een hele verzameling klassieke metaforen paraat. Over een moeder voorgegaan door haar twee dochters zei hij: 'Dat is een dactylus', over een vader gevolgd door zijn twee zonen: 'Dat is een anapest', en over een kleinkind dat tussen zijn opa en oma loopt: 'Dat is een amphimacrus'. Bij zoveel geleerdheid was hongerlijden onvermijdelijk. De school van Salerno⁷ zegt: eet weinig en vaak. Ursus at weinig en zelden, zodat hij gehoorzaam was aan de eerste en ongehoorzaam aan de tweede helft van het voorschrift; maar dat lag aan het publiek, dat niet altijd toestroomde en maar een enkele keer iets kocht. Ursus zei: 'De expectoratie van een sententie lucht op. De wolf wordt getroost door het huilen, het schaap door de wol, het bos door de grasmus, de vrouw door de liefde, en de filosoof door het epifonema.'⁸ Zonodig verzong Ursus komedies die hij min of meer uitvoerde, ter bevordering van de verkoop van zijn middeltjes. Naast andere werken had hij een arcadisch heldendicht geschreven ter ere van ridder Hugh Middleton,⁹ die Londen in 1608 een rivier bezorgde. Die rivier stroomde rustig in Hertfordshire, zestig mijl van Londen; ridder Middleton kwam en overwon haar. Hij had een ploeg van zeshonderd man bij zich, gewapend met schoppen en houwelen, begon de aarde om te woelen, hier gravend en daar ophogend, nu eens twintig voet de lucht en dan weer dertig voet de grond in, bouwde hoge aquaducten van hout en verspreid langs het traject achthonderd bruggen, van natuursteen, van baksteen, van balken, en op een goede dag liep de rivier Londen in, waar gebrek aan drinkwater heerste. Ursus transformeerde al die platte feiten in een mooie idylle tussen de grote rivier de Theems en de kleinere Serpentine; de grote rivier nodigde de kleine uit zich bij hem te voegen

en bood haar zijn bed aan met de woorden: 'Ik ben te oud om bij de vrouwen in de smaak te vallen, maar ik ben rijk genoeg om ze te betalen.' Een kunstige en elegante manier om te zeggen dat sir Hugh Middleton al die werken voor eigen rekening had uitgevoerd.

Ursus was opmerkelijk goed in het houden van monologen. Zowel schuw als praatziek van aard voelde hij geen behoefte om iemand te zien maar wel om met iemand te praten, een situatie waaruit hij zich redde door tegen zichzelf te praten. Iedereen die een teruggetrokken leven heeft geleid weet hoezeer de alleenspraak in onze natuur ligt. Het innerlijk woord is onbedwingbaar. Het toespreken van de ruimte biedt een uitlaat. Helemaal alleen zijn en hardop praten is alsof je een dialoog voert met de god in jezelf. Het was, zoals iedereen weet, een gewoonte van Socrates. Hij oreerde tegen zichzelf. Luther idem dito. Ursus had iets van die grote mannen. Hij bezat dat hermafrodiëte vermogen om zijn eigen gehoor te zijn. Hij ondervroeg en antwoordde, prees en beledigde zichzelf. Vanaf de straat hoorde je hem in zijn hutje monologen houden. De voorbijgangers, die zo hun eigen manier hebben om geestrijke mensen te waarderen, zeiden: die is niet goed wijs. Hij schold zichzelf soms uit, we zeiden het al, maar er waren ook momenten dat hij zichzelf recht deed. Op een keer, tijdens een van de toespraken die hij tot zichzelf richtte, hoorde men hem uitroepen: 'Ik heb de vegetatie bestudeerd in al zijn mysteries, die van de stengel, de knop, het kelkblad, het kroonblad, de meeldraad, het vruchtblad, het ovulum, de theca, het sporenkapsel en het apothecium. Ik heb mij grondig verdiept in de chromatologie, de osmosologie en de chymosologie, te weten de vorming van kleur, geur en smaak.' Uit dit getuigschrift dat Ursus afgaf aan Ursus sprak ongetwijfeld enige zelfvoldaanheid, maar laten zij die zich nooit grondig in chromatologie, osmosologie en chymosologie hebben verdiept de eerste steen naar hem werpen.

Gelukkig was Ursus nooit in de Nederlanden geweest. Ze hadden hem daar zeker willen wegen om te bepalen of hij het normale gewicht had, waarboven of waaronder een man een tovenaars is. Dat gewicht was in Holland verstandigerwijs wettelijk vastgelegd. Eenvoudiger en handiger kon het niet. Het was een verificatie. Je werd op de weegschaal gezet en het bewijs was overduidelijk geleverd wanneer je de balans verstoorde: te zwaar, en je werd opgehangen; te licht en je werd verbrand. Nog steeds kun je in Oudewater de heksenwaag zien, maar zij

wordt nu gebruikt om kaas te wegen, zozeer is het geloof gedegeneereerd! Ursus had vast en zeker problemen met die weegschaal gekregen. Op zijn reizen meed hij Holland, en daar deed hij goed aan. Wij geloven trouwens dat hij Groot-Brittannië in het geheel niet verliet.

Hoe het ook zij, straatarm en diep verbitterd als hij was had hij, nadat hij in een bos had kennism gemaakt met Homo, zich aangetrokken gevoeld tot het zwerversbestaan. Hij had van de wolf zijn compagnon gemaakt en was met hem het land ingetrokken, om onder de bloete hemel het grote leven te leiden door zich over te leveren aan het toeval. Ursus ging heel vakkundig en weloverwogen te werk. Hij bezat een grote gave voor alles op het gebied van genezen, opereren en mensen van hun ziekte afhelpen, en voor het doen van wonderen. Hij werd beschouwd als een goede kunstenaar en een goede dokter. Begrijpelijkwijz stond hij ook bekend als magiër; een beetje, niet te veel, want het was destijds gevaarlijk om openlijk vriendschappelijke betrekkingen met de duivel te onderhouden. Het is waar, uit passie voor de farmacie en uit liefde voor planten stelde Ursus zich bloot aan gevaren, aangezien hij regelmatig kruiden ging plukken in het ruwe struikgewas waar de sla van Lucifer staat, en waar je het risico loopt, zoals het lid van de Franse Raad van State De Lancre¹⁰ heeft verklaard, in de avondmist een man tegen te komen die uit de aarde komt, 'blind aan het rechteroog, zonder jas, een zwaard aan zijn zij, barrevoets'. Bovendien, het gedrag en karakter van Ursus mochten dan excentriek zijn, hij was een te fatsoenlijk man om hagelbuien op te roepen of af te wenden, gezichten te laten verschijnen, mensen zich dood te laten dansen, visionaire dromen te suggereren of naargeestige vol verschrikkingen, en hanen met vier vleugels in het leven te roepen; met zulke boosaardigheden liet hij zich niet in. Tot bepaalde gruwelen was hij niet in staat, zoals Duits, Hebreuws of Grieks spreken zonder die talen te hebben geleerd. Iets wat zou duiden op een vreselijke doortraptheid, of op een natuurlijke kwaal die voortkomt uit een of ander melancholisch gestel. Als Ursus Latijn sprak, dan was het omdat hij die taal kende. Hij zou zichzelf niet hebben gepermitteerd Oud-Syrisch te spreken, omdat hij het niet beheerste. Daar komt bij dat wordt beweerd dat het Oud-Syrisch de taal van de heksensabbats is. In de geneeskunde gaf hij zoals het hoort de voorkeur aan Galenus boven Cardano,¹¹ want bij al zijn geleerdheid was Cardano maar een worm vergeleken met Galenus.

Kortom, Ursus was bepaald niet het type dat door de politie werd lastig gevallen. Zijn hut bood hem voldoende ruimte om zich te kunnen uitstrekken op een koffer waar zijn weinig luisterrijke garderobe in zat. Zijn bezit bestond uit een lantaarn, verschillende pruiken en een aantal aan spijkers opgehangen voorwerpen, waaronder een paar muziekinstrumenten. Hij had bovendien een berenvel dat hij omsloeg op dagen van grote optredens; dat noemde hij 'zich in pak steken'. Hij zei: 'Ik heb twee huiden; dit is mijn ware huid.' En hij liet het berenvel zien. De hut op wielen was van hem en de wolf. Buiten zijn hut, zijn retort en zijn wolf had hij een fluit en een viola da gamba, en hij kon er heel aardig op spelen. Hij brouwde zelf zijn elixers. Zijn talenten leverden hem soms genoeg op voor een avondmaaltijd. In het plafond van zijn hut zat een gat waardoor de pijp stak van een gietijzeren kachel, die zo dicht tegen de houten koffer aan stond dat deze een schroeiplek vertoonde. De kachel had twee compartimenten: in het ene kookte Ursus zijn alchemistische preparaten en in het andere zijn aardappels. 's Nachts sliep de wolf onder de hut, vriendschappelijk aan de ketting gelegd. Homo was zwart-, Ursus grijscharig. Ursus was vijftig, als hij tenminste geen zestig was. Zijn aanvaarding van het menselijk lot was zo groot dat hij, zoals we al zagen, aardappelen at, het verachte voer dat varkens en dwangarbeiders kregen voorgezet. Hij at ze verontwaardigd maar gelaten. Hij was niet fors; hij was lang. Zijn rug was krom en zijn gemoed zwaar. Een oude man gaat gebogen onder de last van het leven. De natuur had hem voor neerslachtigheid bestemd. Glimlachen viel hem zwaar en tot huilen was hij nooit in staat geweest. Hij kende de troost van tranen niet, noch het palliatief van vreugde. Een oude man is een denkende ruïne; zo'n ruïne was Ursus. Hij had de spraakzaamheid van een charlatan, de magerte van een profeet, de prikkelbaarheid van een zwartkijker. In zijn jonge jaren was hij filosoof geweest ten huize van een lord.

Dit alles speelde zich honderdtachtig jaar geleden af, in de tijd dat mensen een beetje meer wolven waren dan nu.

Maar veel scheelt het niet.

II

Homo was niet zomaar een wolf. Afgaande op de smaak waarmee hij mispels en appels at, zou je hem voor een prairiewolf hebben gehou-